

ILMIY METODLARNING ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI O'RNI

Karimova Begoyim Olimjon qizi

Andijon davlat universiteti "Adabiyot nazariyasi"

Ixtisosligi, 2-bosqich tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16255162>

Ilm-fan nihoyatda muvaffaqiyatli inson faoliyati hisoblanadi. Ilmga xos deb hisoblangan faoliyatlar orasida tizimli kuzatuv va tajriba o'tkazish, induktiv va deduktiv fikrlash, gipotezalar va nazariyalarni shakllantirish va sinovdan o'tkazish ilmiy jarayonlarning asosi hisoblanadi. Ilm-fanning turli sohalarida "metod" so'zi juda keng qo'llaniladi va har bir sohaning o'z tadqiqotlari, metodlari mavjud. Odatda, metodlar, masalan, ilmiy tadqiqotlar yoki texnologik jarayonlar doirasida, muayyan maqsadga erishish uchun tizimli va aniq belgilangan usullar, qadamlar yig'indisi sifatida tushuniladi. Metod o'zi nima degan savolga bugungi kunda judayam ko'plab va xilma xil javoblar topish mumkin. Metodlar bu – bilim olish yoki ma'lum bir maqsadga erishish uchun tizimli tarzda belgilangan yondashuv va protseduralar to'plamidir. Xususan, **Falsafada metod** - bu bilim olish, haqiqatni aniqlash, dunyoni tushunish uchun qo'llaniladigan tizimli yondashuv yoki usuldir. Falsafiy metodlar turli falsafiy oqimlarga qarab farq qiladi, ammo ularning umumiy maqsadi – inson tafakkurining chegaralarini o'rganish, haqiqatni izlash va falsafiy savollarga javob topishdir. "O'tgan asr falsafasida dialektik materializm bilishning eng umumiy, eng asosiy va ustuvor metodi hisoblanar edi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, o'tgan asrda barcha ijtimoiy fan sohalarini uchun mazkur falsafiy tamoyil bilishning asosiy metodi va metodologiyasi vazifasini o'tadi."¹

Psixologiyada metod, psixoanalitik tadqiqotlarda turlicha so'rovlar, kuzatuvlar, asosan, suhbat metodi asosida inson ruhiyatining nozik qirralarini, kechinma va hodisalarni tahlil qilishda qo'llaniladi. Qolaversa, so'rovnoma va testlar, tahliliy metodlar insonlar ruhiyatini baholashda keng foydalanib kelinmoqda.

Ta'limda: O'qitish metodlari – o'quvchilarga ma'lum bir yoki ko'nikmalarni o'rgatish uchun qo'llaniladigan pedagogik usullar hisoblanib, bu metodlar turli shakllarda bo'lishi mumkin: amaliy metod, muloqot metodlari, o'rgatishning ko'rgazmali usuli (visual metod) va boshqalar.

Adabiy metod – bu adabiyotshunoslikda tahlil va talqinni amalga oshiruvchi nazariy asoslar va usullar to'plami bo'lib, har bir metod o'zining nazariy yondashuvi bilan ajralib turadi va ular turli adabiy asarlarni tahlil qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. "Agar badiiy tafakkur tarzini anglatuvchi **metod gnoseologik** (ya'ni badiiy bilish bilan bog'liq) kategoriya bo'lsa, **uslub antropologik**, ya'ni ijodkor shaxsi bilan bog'liq bo'lib, uning ijodiy individualligini belgilaydi. Shundan ko'rinadiki, metod g'oyaviylik, uslub esa badiiylik hodisasidir."²

"Adabiyotshunoslik metodologiyasi ilmiy-nazariy asosga ega fan bo'lib, uning vazifasi adabiyotshunoslik fanining asoslarini va uning alohida bo'limlarini yaratish prinsiplari, ularni tadqiq etish usullari, shuningdek, ushbu metodlarning samaradorligini o'rganishdan iborat, desak, mubolag'a bo'lmaydi. "Binobarin, metodologiya, mutlaqlashtirilmagan va ideallashtirilmagan holda, inson tasavvuri va tafakkuri kashf etgan barcha ilmiy-ijodiy kashfiyotlarni tadqiq etishning turli xil vosita usullari majmuidir. Demak, ilm-fan, adabiyot va

¹Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi —Toshkent.: "Muharrir nashriyoti", 2011. – B.5.

²Quronov. D. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent.: "Navoiy universiteti" 2018. 448-b.

san'atning barcha turlari va janrlariga mansub asarlar muayyan metodologik tamoyillar asosida tadqiq va talqin etiladi. Har qanday sohaning metodologik tamoyillarini aniq belgilash mazkur sohaning metodologik asoslarini topish demakdir.”³ Bir so'z bilan aytganda, adabiyotshunoslik metodologiyasi; o'tmish va hozirgi zamon adabiyotini o'rganishning tamoyillari va ilmiy usullari ustida bahs yuritadi.

“Har qanday fan metodologiyasi, o'sha fan obyektining xususiyatlari tomonidan belgilanadi, adabiyotni muvaffaqiyatli o'rganish uchun, uning maqsadi, o'ziga xos xususiyatlari, rivojlanish qonuniyatlari, jamiyat hayotiga ta'siri va madaniyatning boshqa fenomenlari bilan aloqasi haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi kerak. Faqat, adabiyotning haqiqiy xususiyatlarini va rivojlanish qonuniyatlarini bilish, uni qanday metodlar yordamida samarali o'rganish mumkinligini belgilashga yordam beradi”⁴. “Metodologiya” tushunchasi ilmiy adabiyotlarda “1) biron fanga tatbiq etiladigan tadqiqot usulining majmui; 2) ilmiy bilish va dunyoni o'zgartirish metodi haqidagi fan” tarzida izoh beriladi.”⁵

Metodologiya nazariyasi bilan maxsus shug'ullangan adabiyotshunos olim B.Karimov metodologiyada “nima uchun”, “nima” va “qanday” degan muhim uchta savol bor”ligi xususidagi masalani ta'kidlaydi. Tabiiyki, har bir metod o'ziga xos prinsiplarga va nazariy asoslarga bo'ysunadi. Adabiyotshunoslik metodologiyasiga oid mavjud manbalarda uning asosiy masalalari quyidagicha belgilanadi:

1. Adabiyotning jamiyat hayoti bilan bog'liqligi, uning jamiyatni o'zgartirishdagi faolligi, sotsial hayot bilan aloqasi va ijtimoiy-ma'rifiy rolini o'rganish;
2. adabiyotning rivojlanish qonuniyatlari. Uning mazmun, mohiyati, an'anaviylik va yangilik, xalqchillik va partiyaviylik kabi masalalar;
3. Adabiyotshunoslikdagi maxsus usullar va alohida adabiy asarlar shakli va mazmuni bo'yicha metodologik o'rganish, tadqiq etish;
4. Yordamchi adabiyotshunoslik fanlarining metodologiyasi, masalan, tekstologiya, tarixiy manbalar bilan ishlash va hokazo.”⁶

Adabiyotda juda ko'plab metodlar mavjud va bu metodlarni olimlar adabiy matnni turli nuqtai nazarlardan o'rganish uchun qo'llaydilar.

Umuman adabiyotshunoslikda badiiy asarga yondashuvning turlicha usullari mavjud. Xususan: Biografik, sotsiologik, qiyosiy-tarixiy, gneseologik, ontologik, germeneytik, lingvistik yondashuv kabi.

Qolaversa, fenomenologik, ekzistensial, morfologik, statistik, struktural, psixologik, formal metodlar kabi usul va yondashuvlar ham adabiyotshunoslik metodologiyasida o'z o'rni va vazifasiga egadir. Misol uchun **formal metod** haqida so'z borganda aytish mumkinki, rus formalistlari badiiy asarning shakliy-kompozitsion unsurlariga muhim nazariy-estetik kategoriya sifatida qaraydi. “Formal metod vakillari tomonidan 20-yillarda struktural poetika, informatsiya nazariyasi, belgilar nazariyasi kabi masalalar muhim hisoblangan bo'lsa, 20-yillarning ikkinchi yarmidan e'tiboran badiiy adabiyotga adabiyot olamidagi tizim sifatida qarash, bora-bora shakl va mazmun birligini ifodalaydigan universal ilmiy metod holatiga keladi. G'arbiy Yevropada adabiyot va san'atda formalizm unsurlari, xususan, nemis va fransuz shoirlari ijodida ko'zga tashlanadi. Ular uchta nuqtaga – konstruktsiya tamoyillariga,

³ Qahramonov.Q “Adabiy tanqid: yangilanish jarayonlari” monografiya. E-adabiyot.uz 2010.

⁴Методологиялитературоведения. Краткаялитературнаяэнциклопедия. Т.9-1978

⁵Karimov.B Adabiyotshunoslik metodologiyasi. 2011,Т.:”Muharrir nashriyoti” 88b. 5-bet

⁶Методологиялитературоведения. Краткаялитературнаяэнциклопедия. Т.9-1978

shaklga hamda “san’at tarixi ismsiz bo’lsin” shioriga alohida e’tibor beradi. San’at tarixi ismsiz bo’lsin shiorini nemis olimi G. Velflin o’rtaga tashlaydi (Kunstgeschichte ohne namen) – “История искусства без имен” tamoyili keyinchalik fransuz strukturalisti R. Bart asarlarida “Muallif o’limi” (смерт автора) tarzida namoyon bo’ldi.”⁷

A.V. Korovashko o’zining “М.М Бахтин и формальная школа : К современным дискуссиям” maqolasida Baxtinning formalizmning ijtimoiy va ma’naviy aspektlarini tanqid qilishi hamda, formalistlarning adabiyotda faqat stilistik va strukturaviy elementlariga e’tibor qaratishlarini, lekin adabiy asarlarda ijtimoiy va tarixiy muhitni hisobga olishmayotganliklarini ta’kidlaganini aytib o’tadi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi —Toshkent.: “Muharrir nashriyoti”, 2011. – B.5.
2. Методология литературоведения. Краткая литературная энциклопедия. Т.9-1978
3. Quronov. D. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent.: “Navoiy universiteti” 2018. 448-b.
4. Adabiyotshunoslikda modernistik analiz metodlar klassifikatsiyasi. O’quv – uslubiy qo’llanma. Toshkent.: 2024. 46-b.
5. Qahramonov.Q “Adabiy tanqid: yangilanish jarayonlari” monografiya. E-adabiyot.uz 2010.
6. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Asarlar, birinchi tom. She’rlar.” O’zSSR davlat badiiy nashriyoti”, T., 1960. 254b.
7. Hamza ijodi haqida (tadqiqotlar). O’zbekiston SSR “Fan” nashriyoti.T.,1981. 186b.

⁷Adabiyotshunoslikda modernistik analiz metodlar klassifikatsiyasi. O’quv – uslubiy qo’llanma. Toshkent.: 2024. 46-b.